

ERZURUM İLİ VAKFİYELERİNDE TAŞ ÖZETLER*

Hüseyin YURTTAŞ**
Zerrin KÖŞKLÜ***

Özet:

Doğu Anadolu Bölgesi'nde tarihî geçmişiyle önemli bir yere sahip olan Erzurum, içerisinde barındırdığı kültürel varlıkları ile de geleceğini belirlemiştir. Erzurum'da inşa edilen eserleri üç ana grupta değerlendirmekteyiz. İlk grubu Saltuklu dönemi eserleri oluşturmaktadır. İkinci grubu İlhanlı dönemi yapıları meydana getirir. Üçüncü grubu ise Osmanlı dönemi kültür varlıkları oluşturur. Taşa ve mermere işlenen vakfiyeleri ile Erzurum ayrı bir yere sahiptir. Bu vakfiyelerden ilki 1310 miladi tarihli Yakutiye Medresesi'dir. Yapının güney eyvanına yerleştirilen ve doğu, batı duvarlarındaki ikişer satırlık yazıt, Hoca Yakut'un Medresesi için düzenlediği vakfının özetidir. Elbette sayfalar dolusu vakfiyelerinin tümünün taşa yazılması mümkün değildir. Vakfiyelerdeki en önemli olumsuzluk, vakfiyenin kaybolmasıdır. Bu durumdan çekinmiş olmalı ki özetlerinin taşa veya mermere yazdırılması, vakfiyenin âdeta ölümsüzleştirilmesidir.

İkinci örneğimiz Osmanlı dönemine ait XVII. yüzyıl eseri olan Caferiye Camii'nin mahfilinde, kuzey duvara yerleştirilen mermer üzerine yazılmış vakfiye özetidir. Günümüze sadece camii ve çeşmesi ile gelebilen külliyenin diğer yapılarının ve vakfedilen vakıf mallarının neler olduklarını belirleme imkânı sağlanabilmektedir.

Üçüncü örneğimiz dünyada bir başka örneğini görmediğimiz bir çeşme üzerinde yer alan vakfiye özetidir. XVIII. yüzyıl eseri olan Hacı Mehmed Ağa Çeşmesi üzerinde yine mermere yazılmış on satırlık vakfiye özeti ile Hacı Mehmed Ağanın yaptırdıkları ve bağışladıkları malların özetidir. Taş vakfiye özetleri, yazı tarzları yani hattatları ve taş yontucuları yani hakkâkları açısından da oldukça dikkat çekicidir. Bu üç örnek makalemizde ayrıntılı bir şekilde değerlendirilip irdelenecektir.

* Bu makale 27 Nisan - 1 Mayıs 2016 tarihleri arasında Türk Dil Kurumu ve Kosova Cumhuriyeti Priştine Üniversitesi Filoloji Fakültesi işbirliğinde Priştine ve Prizren'de düzenlenen "Milletlerarası Arap Harfli Mezar Taşları ve Yazıtlar Çalıştayı'nda" sunulan bildirinin genişletilmesi ile hazırlanmıştır.

** Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Erzurum, hyurttas@atauni.edu.tr.

*** Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Erzurum, zkosklu@atauni.edu.tr.

Anahtar kelimeler: Yakutiye Medresesi, Caferiye Camii, Hacı Mehmed Ağa Çeşmesi, Vakfiye

Stone Abstracts in Erzurum Foundation Certificate-Charters

Abstract:

Erzurum with its historical past is a significant city of eastern Anatolia. Erzurum determined its future with cultural heritage that it has. We evaluate the works made in Erzurum in three main groups. The first group has works made in Saltuklu period. The second group has works belonging to the Ilkhanid (İlhanlı) period. The third group has cultural heritage of Ottoman period. Erzurum has a distinctive place with its foundation certificate-charters engraved into stone and marble. The first foundation certificate-charter of this kind is Yakutiye Medresesi (Madrasah) dated 1310 B.C. Placed on south gazebo and the two lined inscription on east and west walls is the summary of the foundation organized by Hoca Yakut for his madrasah. For sure it is impossible to engrave all the information on stone. The most significant problem for foundation certificate-charters is their loss. Thus, people should have had concerns about this problem so that they tried to engrave the abstracts of their foundation certificate-charters on stone or marble in order to leave them forever.

Our second example is an abstract of foundation certificate-charter placed on north wall in a gathering place of Caferiye Camii (Mosque) belonging to Ottoman period in 17th century and engraved on a marble. Only the mosque and fountain of this social complex reach today but this foundation certificate charter can provide information and opportunity in order to determine the other buildings and foundation properties.

Our third example is an abstract of a foundation certificate-charter placed above a fountain which makes it unique. This ten-lined abstract, engraved on marble above Hacı Mehmed Ağa fountain built in 18th century gives information about the buildings and properties endowed by Hacı Mehmed Ağa. Stone abstracts of foundation certificate-charters are also significant for their calligraphic styles, calligraphers and engravers. This paper will analyze these examples in detail.

Keywords: Yakutiye Medresesi (Madrasah), Caferiye Mosque, Hacı Mehmed Ağa Fountain, Foundation Certificate-Charters.

Anadolu'nun en önemli yerleşim merkezlerinden biri olan, tarihî geçmişi ve içinde barındırdığı kültürel varlıkları ile geleceğini de yönlendiren bir şehirdir Erzurum. Erzurum'da inşa edilen eserler üç ana grupta değerlendirilebilir. İlk grubu Saltuklu dönemi eserleri, ikinci grubu İlhanlı dönemi yapıtları, üçüncü grubu ise Osmanlı dönemi kültür varlıkları oluşturur.

Bu makalenin konusunu Erzurum'da üç eserde görülmesi ile dikkat çeken taş ve mermere işlenen vakfiyeler oluşturmaktadır. Bu vakfiyelerden ilki 1310 miladi tarihli Yakutiye Medresesi'dir. Yapının güney eyvanına yerleştirilen ve doğu, batı duvarlarındaki mermere yazılan ikişer satırlık yazıt, Hoca Yakut'un Medresesi için düzenlediği vakfının özetidir. Elbette sayfalar dolusu

vakfiyelerinin tümünün taşa yazılması mümkün değildir. Vakfiyelerdeki en önemli olumsuzluk, vakfiyenin kaybolmasıdır. Bu durumdan çekinmiş olmaları ki özetlerinin taşa veya mermere yazdırılması, vakfiyenin âdetâ ölümsüzleştirilmesidir.

İkinci örneğimiz Osmanlı dönemine ait XVII. yüzyıl eseri olan Caferiye Camii'nin mahfilinde, kuzey duvara yerleştirilen mermer üzerine yazılmış vakfiye özetidir. Günümüze sadece cami ve çeşmesi ile gelebilen külliyenin diğer yapılarının ve vakfedilen vakıf mallarının neler olduklarını belirleme imkânı sağlanabilmektedir.

Üçüncü örneğimiz dünyada bir başka örneğini görmediğimiz bir çeşme üzerinde yer alan vakfiye özetidir. XVIII. yüzyıl eseri olan Hacı Mehmed Ağa Çeşmesi üzerinde yine mermere yazılmış on satırlık vakfiye özeti ile Hacı Mehmed Ağa'nın yaptırdıkları ve bağışladıkları malların hülasasıdır. Taş vakfiye özetleri, yazı tarzları yani hattatları ve taş yontucuları yani hakkâkları açısından da oldukça dikkat çekicidir.

YAKUTİYE MEDRESESİ

Yeri: Erzurum şehir merkezinde, Cumhuriyet Caddesi'nin kuzey kenarındadır (Foto. 1).

Foto. No.: 1 Genel Görüntüsü

Tarihçe: Taçkapı üzerindeki yapım kitabesine göre Sultan Olcaytu döneminde Gazan Han ve Bolugan Hatun adına 710 H.-1310 M. tarihinde Cemaleddin Hoca Yakut Gazanî tarafından yaptırılmıştır.

Kitabenin Okunuşu: “Emere bi imareti haze’l medfeni fi eyyami devlet-i Olcaytu Sultan halledallahu mülkehu min fevadili enami es-sultan Gazan ve Boluğan Hatun enare-llahu burhanehüma Cemaleddin Hacı Yakut el-Gazani fi seneti aşere ve sebamiye.”¹

Anlamı: “Bu medresenin yapılması 1310 yılında Sultan Olcaytunun-Allah mülkinü ebedi kılsın-hükümdarlık günlerinde, Sultan Gazan ve Bolugan Hatunun-Allah burhanlarını aydınlatsın-yüce ve ali cenap yardımları ile Cemaleddin Hoca Yakut Gazani emretti.”

Kapalı avlulu Anadolu medreseleri içerisinde önemli bir yere sahip olan medresenin taçkapısı, minaresi, avlu örtüsü, ana eyvana doğu yönden bitişik olan türbesi ve figürlü süslemeleri ile çağının ve de günümüzün önemli eserleri arasındadır.

Yakutiye Medresesi’nin mescit olarak kullanılan **(Foto. 2)** güney eyvanının batı ve doğu duvarlarına ikişer satır olarak yazılan sülüs kitabe 4.50. m. uzunlukta, 0.45 m. genişliktedir **(Foto. 3-4)**.

Foto. No.: 2 Mescit Olarak Kullanılan Eyvan

1 İ. Hakkı KONYALI, Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum Tarihi, İstanbul, 1960, s. 306; Rahmi Hüseyin ÜNAL, Erzurum Yakutiye Medresesi, Ankara, 1992, s. 54-55

Eyvan duvarlarının vaktiyle çini kaplı olduğunu kalan izlerden anlaşıldığını belirtmektedir². Mermer malzeme üzerine istiflenen yazı kabartmadır

Foto. No.: 3 Batı Duvarı

Foto. No.: 4 Doğu Duvarı Vakfiye

XIV. yüzyılın başlarına ait olan bu taş vakfiyenin asıl metnini oluşturan ve kadılar tarafından tescil edildiği belirtilen taş vakfiye özetinden, kâğıt üzerine yazılmış asıl bir vakfiyesinin olduğu anlaşılmaktadır. Ancak vakfiye günümüze kadar ulaşamamıştır.

² KONYALI,1960, s.323.

Foto. No.: 5 Vakfiye Özeti Detay

Zaten taşa özetinin yazılmış olmasının da esprisi burada yatmaktadır. Buradan hareketle anlaşılmaktadır ki kâğıt üzerine yazılanların bir gün kaybolması ihtimal dâhilindedir. Nitekim bu istenmeyen durum gerçekleşmiştir.

Foto. No.: 6 Vakfiye Özeti Detay

Yakutiye Medresesi'nin taş vakfiyesi örnek alınmış olmalı ki bundan sonra tanıtılacak iki taş vakfiye örneği de Erzurum'da yer almaktadır.

ذكر الله اعلى و بالتقديم اولى امر بعمارة هذه البقعة الشريفة في ايام دولة السلطان الاعظم اوجايو سلطان خلد الله ملكه من فواضل انعام السلطان السعيد غازان وبولغان خاتون الخراسانية انار الله برهانها وطاب ثراهما.

المولى المعظم جمال الدولة والدين خواجه ياقوت عز نصره ووقف على مصلحتها جميع القرى والعقار فمئها قرية هرتنف وقرية كنج فانك بولاية باسين وقرية سكتاريج وتراريج بقصبة ارزن الروم وجميع الحان الكبير والحوانيت والحمامين والمبقة والمصينة.

والخانين لمربط الجمال والطاحونة الواحدة بمدينة المذكورة) وجميع القرى الكائنات بقصبة بايرت وهى حارت وكرزو وفتاقى وارما وحنازفرك وخونس وفراكس وجميع الحمامين المعروفين بانشاء الواقف المذكور ايضا ببايرت وقفا صحيحا شرعيا تخلدا لا يباع ولا يورث ولا يرهن ولا يستبدل.

بل يجرى على متواله والى تصرف (ال)بصارف المعينة والشروط المزبورة فى الوقفية المسجلة بسجل القضاة المحكومة بها ابغناء لوجه الله ان الله لا يضيع اجر من احسن عملا فرحم الله من اقرر ورتب ودعا لواقفه ومن سعى فى ابطائه والصراف بغير شرطه فعليه لعنة الله والملائكة المقربين والمرسلين والناس اجمعين الى يوم الدين.

Kitabenin okunuşu şöyledir:³

“Zikrullahi a'la ve bi't-takdimi evla emere bi imareti hazihi'l-buka'ti'ş-şerifeti fi eyyami devleti's-sultani'l-'azami Olcaytu Sultan halledallahu mülkehu min fevadili in'ami's-sultan es-Said Ğazan ve Boluğan Hatun el-Horasanıyeti enarellahu bürhanehuma ve tabe serâhuma.

El mevlâ el-muazzamu Cemalüd-devleti ve'd-dini Hâce Yakut azze nasruhu ve vakefe alâ meslehatihâ cemie'l-kura ve'l-akâr feminha karyetu Hertenef, ve karyetu Kingfank bi vilayeti Pasin ve karyetu Segnariç ve Terariç bi Kasabati Erzeni'r-rum ve cemi'u'l-hani'l-kebiri ve'l-havaniti ve'l-hemmame-ni ve'l-mebkaleti ve'l-mesbeneti

Ve'l-haneyni limerbeti'l-cimal ve't-tahuneti'l-vahideti bi(l) medineti'l-mezkureti ve cemi'u'l-kura el-kainatiti bi kasabati Bayburt ve hiye Hart ve Kirzo ve Fika'i' ve Ermina ve Hinzaferak ve Havnus ve Ferakos ve cemi'u'l –hemmameyni'l-ma'rufeyni biinşai 'l-vakif i'l-mezkuri eyzan bi Bayburt vakfen sahihen şerıyyen muhalleden la yubau' vela yuresu vela yurhenu vela yustebdelu.

Bel yecri ala minvalihi ve ilâ tasarrufi'(l)-mesarifi'l-muayyeneti ve'ş-şuruti'l-mezbureti fil vakfiyyeti'l-müseccleti bisicilli'l-kuzati'l-mahkumeti

3 Makalede incelenen “üç taş vakfiyenin” kontrol edilmesinde büyük yardımını gördüğümüz Prof. Dr. Nevzat Hafız YANIK'a en içten teşekkürlerimizi sunuyoruz.

biha ibtiğæen livechillahi innallahe la yudi’u ecran men ahsene amela ferehi-mellahu men akrere ve rüttebi ve dea li vakifihi ve men sea’ fi ibtalihi ve’s-sarfi bigayri şartihi fe aleyhi lanetullahi ve’l-melaiketi’l-mukarrebine ve’l-mur-seline ve’-nasi ecmaine ila yevmiddin.

Kitabenin dilimize çevrilişi şu şekildedir:

“Allah’ı anmak çok iyidir ve bunu öne almak evlâdır. Bu şerefli Buka’nın yapılmasını yüce sultan Olcayto’nun-Allah mülkünü ebedi kılsın.- Saltanat yıllarında sultan-i sait Gâzân ve Horasan’lı Bolugan Hatunun – Allah burhanlarını (tanıklıklarını) ışıklandırısın. Toprakları iyi olsun – büyük ve güzel yardımları ile (fevazılı ile) yüce efendim, Cemal-üd Devlet-i ve’d-din Hoca Yakut, Allah desteğini aziz etsin – emretti. Buka’nın ihtiyaçları için akarlar ve şu köylerin hepsini vakfetti; “Pasin Vilayetinde (Hertenf) ve (Kingfank) köyleriyle, Erzen-ir-rum kasabasında (Süngenariç) ve (Terariç) köyleri, yine Erzen-ir-rum’da büyükhanın, dükkânların, iki hamamın, sebze tarlasının ve sabunhanenin, deve bağlamak için iki hanın (Deve Hanı) ve bir değirmenin tamamı ve Bayburt kasabasında Hart, Kurzo, Fıka’i, Ermina, Hınzaferek, Havnus, Ferakos köylerinin hepsini ve yine vâkıfın yapısı olarak bilinen iki hamamı Allah rızası için sahih, şer’i ve ebedi olarak vakfetti. Bunlar satılmaz, irs yolu ile başkalarına geçemez, rehin bırakılmaz ve değiştirilemez. Ancak bunlar usulüne uygun olarak kadıların kütüklerinde tescil edilen vakfiye şartlarına göre ve muayyen masrafları yapılmak üzere cereyan eder. Allah iyi iş yapanın ecrini zayi etmez. Allah vakfiye şartlarına ve tertiplerine riayet edene ve vâkıfa dua edene rahmet etsin. Vakfın iptaline çalışana ve şartlarına aykırı şekilde tasarruf edenlerin üzerlerine kıyamete kadar Allah’ın mukarreb meleklerin, peygamberlerin ve bütün insanların lânetleri olsun”⁴.

Abidenin taç kapısında türbenin (medfen) 710 H. yılında yapıldığı açıkça belirtildiği halde vakfiyesinin özetinde vakf edilenin bir buka’ olduğu kayıtlıdır. Arap dilinde (Buka’) ve (Bika’) şeklinde okunan bu kelimenin mânası hakkında “Şol arz kıt’asına denir ki yanlarında olan kı’taların hey’etine mugayir olmakla onlardan mümtaz ola. Cem’i (Bika’) gelir. Cibal vezninde.” Çevresindeki yerlerden farklı ve seçkin olan yere Araplar “Buka veya Bika” dediklerine göre, Yakutiye manzumesi de muhitindeki yerlerden ihtişamı ile farklılık gösterdiğinden bu şekilde tanımlanmış olabilir⁵. Ayrıca buk’anın bu anlamı dışında zaviye ile medrese - sibyan mektebi arasında bir eğitim kurumunu ifade etmek için kullanıldığı bilirse de⁶ Anadolu Selçuklu döneminde eğitim amacı ile kullanıldığına dair kesin bir bilgi mevcut değildir.

4 KONYALI, 1960, s.324-325; ÜNAL, 1992, s. 58-59. Vakfiye özetinin metni kontrol edilerek yazılmıştır. Bazı köy isimleri yeni okunuşlarıyla verilmiştir.

5 KONYALI, 1960, s. 325.

6 Mehmet İPŞİRLİ, “Buk’a” Mad., TDV. İslam Ansiklopedisi, C.6, İstanbul 1992, s. 386-387

Tarihî dönemlerde bölgelere göre farklı anlamlar ifade ettiği anlaşılan buk'a kelimesinin "farklı ve seçkin olan yer" anlamından hareketle Yakutiye Medresesi'nin, Çifte Minareli Medrese'den önce yapılmış olduğu düşünülebilir. Çünkü Yakutiye Medresesi gibi bir yapının çevresinde ondan daha ihtişamlı bir yapının olmaması halinde buk'a kelimesinin kullanabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Yakutiye Medresesi'nin taş vakfiyesinde geçen köy adları;

Erzurum'a Bağlı Olanlar:

SÜNGENARİÇ: Ankara Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğüne bağlı Kuyud-u Kadime arşivlerinde 41 no. da kayıtlı III. Murat adına tahrir emini Hüseyin tarafından hazırlanan Erzurum defterinde Erzurum evkafı yazılırken Süngen(l)arıç (Süngerîç) Köyünün malikânesinin Yakutiye Medresesinin vakfı olduğu gösterilmiştir. Bu köyün adı medresenin taş vakfiyesinde (Süngenarıç) şeklinde geçer. Bugün yaşayan adı Süngerîç'tir⁷.

TERARİÇ KÖYÜ: Günümüzdeki adı Tebrizcik Köyü'dür. Erzurum Aziziye ilçesine bağlıdır. Halk dilinde Tevrücük diye anılmaktadır. Bu köyün adı başvekâlet arşivindeki 199 numarada da Terarıç şeklindedir⁸.

Pasinlere Bağlı Olanlar:

HERTENF: Taş vakfiyede bu köyün adı "Hertenf" olarak geçmektedir. Bugünkü adı Otlukkapı'dır. Vakfiyede bu köyün tamamı Yakutiye Medresesi'nin vakfı olduğu yazıldığı hâlde burada yalnız malikânesi gösterilmiştir ki sonradan değişiklik yapıldığı anlaşılmaktadır. Arşivdeki 538 numarada kayıtlı Pasin Livası Evkaf defterinde Kuzey Pasin nahiyesindeki vakıflar tespit edilirken aynen şu ifadeler geçmektedir; "Kariye-i Hertev. Malikâne vakf-ı medrese-i Yakutiye der nefsi-i Erzurum tabi-i kuzey"⁹.

KİNGFANK: Köyün adı daha sonra Kevank'e dönüşmüştür. Günümüzdeki adı Taşkaynak'tır. Yine defterde Pasin'in güney nahiyesine bağlı Kigvank Köyü'nün malikânesinin de Yakutiye Medresesi'ne vakfedildiği ifade edilmektedir¹⁰.

Bayburt'a Bağlı Olanlar:

Vakfiyede Bayburt'taki köylerin tamamının Yakutiye Buka'sına vakfedildiği gösterilmektedir. Aynı arşivde 46 numarada kayıtlı (Defter-i Mufassal-ı Bayburt Cilt 3) 6 köyün Yakutiye Medresesi'ne vakfedildiği gösterilmiştir. Taş vakfiyede bu köylerin tamamı vakfedildiği halde bu defterde köylerin ma-

7 KONYALI, 1960, s. 326, 329.

8 KONYALI, 1960, s. 329; ÜNAL, 1993, s. 58'de Tevaric şeklinde geçmektedir.

9 KONYALI, 1960, s. 329.

10 KONYALI, 1960, s. 328'de Kigvank şeklinde geçer.

likânelerinin yalnız yarılarının ve dörtte birlerinin medreseye vakfolunduğu, diğer kısımlarının başka yerlerin vakıfları olduğu yazılmıştır. Bu köyler defterdeki sıralarına göre şunlardır;

HART: Köyün adı taş vakfiyede ilk sırada geçmektedir. Günümüzde Bayburt'un ilçesi Aydıntepe'dir. Bu köyün yarım malikânesinin dört parçasından bir buçuk parçası Yakutiye Medresesi'nin, bir buçuk parçası Cami-i Kebir'in bir parçası da bu köydeki mescidin ve pınarın (çeşmenin) vakfidir¹¹.

KÜRZO: Köyün adı günümüzde Yukarı Kirzi Köyü olup, Aydıntepe İlçesine bağlıdır. Taş vakfiye özetinde ikinci sırada yer alır. Bu köyün yarı malikânesi Hoca Yakut'un Hankâhının vakfi, diğer yarısı Divanı Timar'dır. Bu kayıt bizlere Hoca Yakut'un bir hankâhının olduğunu göstermektedir. Daha önce okunan taş vakfiyede hankâh bulunmadığına göre bunun başka bir vakfiye ile vakfedildiği anlaşılmaktadır. Bu hankâhın medrese ve türbenin yanında bulunduğu sonradan yok olduğu anlaşılmaktadır. 1000 H. - 1591 M. yıllarında hankâhın ayakta olduğu anlaşılıyor. Zaten Osmanlılar bu yerleri şenlendirmek için metruk ve harap tekkeleri ihya etmişler, bunları ayakta tutmak için senelik tahsisler yapmışlardır¹².

FİKA'İ: Köyün adı taş vakfiyede üçüncü sırada geçmektedir. Zaman içerisinde Pika'i ve Pıgeyi şekline dönüşmüştür. Günümüzdeki adı Ballıkaya'dır¹³.

ERMİNA: Köyün adı taş vakfiyede dördüncü sırada geçmektedir. Köyün adı zamanla Ermine olmuştur. Günümüzde kullanılan adı Çatalçeşme'dir¹⁴.

HINZAFEREK: Köyün adı taş vakfiyede beşinci sırada geçmektedir. Bu adı kullanan iki köy vardır. Biri merkeze bağlı Taşkesen Köyü, diğeri Demiozü İlçesine bağlı Çatalçeşme Köyü'dür. Vakfiyedeki bahsi geçen köyün Taşkesen olduğunu tahmin ediyoruz. Malikânenin dörtte biri Yakutiye Medresesi'nin vakfidir. Üç rubu malikâne ve divani timardır¹⁵.

HAVNUS: Köyün adı taş vakfiyede altıncı sırada yer alır. Günümüzdeki adı Sarımeşe'dir¹⁶.

FERAKOS: Köyün adı taş vakfiyede yedinci sırada geçmektedir. Daha sonra adı Farakos'a dönüşmüştür. Günümüzde ise Uğur Geçidi adıyla anılmaktadır¹⁷.

11 KONYALI,1960, s. 328.

12 KONYALI,1960, s. 328'de Kırzoy-ı Süfla olarak geçmektedir. ÜNAL, 1993, s.58'de Kırzo şeklindedir.

13 Bu ad KONYALI'da geçmemektedir. Ancak bu köyün adı yerine Kopuz adı yer alır s.324,328. Taş vakfiye özetinde bu ad yoktur. ÜNAL, 1992, s. 58'de Faka'i şeklinde yazılmıştır. Pügeyi Köyü olabileceğini belirtir.

14 KONYALI'da metinde ve dipnotta yer alır. Taş vakfiye özetinde geçen Ermina adının, vakıf defterinde geçmediğini, bunun yerine Pokiyi adının yer aldığını belirtir s.324; ÜNAL,1992, s.58'de Ermina şeklinde yer alır.

15 KONYALI,1960, s.328.

16 KONYALI,1960, s. 324'de metinde Civans şeklinde okunmuştur. ÜNAL, 1992, s.59'da Havabis şeklinde yer alır.

17 KONYALI, 1960, s.324'de Meraks olarak kayıtlıdır; ÜNAL, 1992, s.59'da da Meraks olarak geçer.

Vakıf Defterlerinde Geçen Köy Adları:

KOPUZ KÖYÜ¹⁸: Köyün adı taş vakfiyede geçmemektedir. Bugün de aynı adı kullanmaktadır. Bu köyün yarım malikânesi Yakutiye Medresesi'nin vakfi, diğer yarısı da divanî timardır. Bu köyün 240 vergi ile mükellef nüfusu vardır. Bunlar Bayburt Kalesi'ndeki miri evleri, ambarları ve suyollarını tamir etmek şartıyla her türlü Tekâlif-i Örfiyye ve Avariz-i Divaniye'den muaftırlar. Bu hususta ellerinde padişahın hükmü vardır.

CUMAVARKİ (Cumavank): Bugünkü adı Karlıca'dır. Köyün adı Taş vakfiyede geçmemektedir. Bu köyün malikânesinin dörtte biri Yakutiye Medresesi'nin vakfidir. Üç rub'u divanî timardır¹⁹.

Bölgenin tarihi-coğrafyası, eski adları, vakfa bağışlanan gayrimenkullerin neler olduğunun özetle bilinmesi açısından yukarıda açıklanmaya çalışılan taş vakfiye özeti varlığını yaklaşık 700 yıldır koruyabilmiş olması açısından da son derece önemlidir.

CAFERİYE CAMİİ

Cumhuriyet Caddesi üzerinde yer almaktadır (Foto. 7).

Foto. No.: 7 Genel Görüntüsü

18 KONYALI, 1960, s.324, 328'de metin içerisinde ve açıklamada yer alır. Ancak metinde bu ad yer almamaktadır. Bu hususu ÜNAL, 1992, s.58'de belirtmektedir.

19 KONYALI, 1960, s.328'de Havnus olarak okuduğumuz köyün, Civans, Cuanes ve nihayet Cumavank olduğunu belirtir.

Tarihçe: Cami giriş kapısı üzerinde beş satırlık nesih kitabeye göre Sultan İbrahim'in hükümdarlığı zamanında Erzurum Hazinesi Mukataa memuru Ebubekir oğlu Hacı Cafer tarafından 1055 H.-1645 M. yılında yaptırılmıştır (**Foto. 8-9**).

Foto. No.: 8 Taş Vakfiye

Foto. No.: 9 Taş Vakfiye Detay

Kitabe metni şu şekildedir:

1- Rabbena takabbel minna haze'l cami'eş şerif-el mescidel münife bi kabulin hasenin bi fadlike'l amimi ummere fi asri

2- Sultanil berreyni ve hakanil Bahreyni hadimil Haremeyn eş şerifeyn es sultan ibni sultan sultan

3- İbrahim Han min nesli ali Osman edamallahu saltanetahu ila yevmil mizan ve bena hasbeten Lillah ve taleben

4- Li merdatihi ehkav külli men ahker el hac Cafer bin Ebibekr mukatea-i hazine-i Erzurum gaferallahu lehu

5- Velivalideyhi ve ecdadihi vel müslimine ecmain bi hurmeti seyidil mürselin littarihi takabbellahu el-celil anhu bi kabulin hasenin sene 1055²⁰.

Türkçe Anlamı:

“Rabbimiz bizden bu camii şerifi ve mescid-i münifi âm olan fazlına hüsnü kabul eyle. Bunu iki karanın sultanı, iki denizin hakanı, iki haremi şerifin hadimi sultanoglu sultan, Sultan İbrahim Han asrında Allah saltanatını kıyamete kadar daim etsin. Arz-ı Rum (Erzurum) hazinesi mukataası hakirlerin en hakiri Ebubekir oğlu hacı Cafer, Allah yolunda Allah'ın rızasını talep için mamur etti ve yaptı. Allah peygamberlerin efendisinin hürmetine kendisine, anasına ve babasına, dedelerine ve bütün Müslümanlara rahmet etsin. Şu tarih içindir (Celil olan Allah bunu hüsn-ü kabul ile kabul eyle sene 1055/1645).”

Caferiye Camii²¹ bir külliye olarak yaptırılmıştır. Ancak günümüze sadece tek kubbeli camii (çilehanesi), mektebi ile bahçe duvarına bitişik çeşmesiyle gelebilmiştir. Medresesi, hamamı, diğer çeşmeleri ve tuvaletleri yıkılıp ortadan kalkmıştır. Vakfiyesinde belirtilen vakıf mallarının da akıbeti meçhuldür. Evliya Çelebi Cafer Efendi'den ve ziyafetinden bahsederek Erzurum mektepleri arasında Cafer Efendi Mektebini de saymaktadır²². Cafer Efendi'nin kabri caminin son cemaat yerinin doğu tarafındadır.

Cafer Efendi, caminin mahfilinin kuzey duvarı üstüne nesih yazı ile Türkçe olarak 14 satır halinde vakfiyesinin bir hülasasını kazdırmıştır.

20 KONYALI,1960, s. 190.

21 Haldun ÖZKAN, “Erzurum Caferiye Külliyesi ve Restorasyonları”, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, S. 34, Erzurum, 2015, s. 46-81.

22 Evliya Çelebi, Seyahatname, C.1-2, İstanbul,1993, s.548.

وقیة جامع الحاج جعفر

جامع مزبورک قیلسنده بنا ایلدوگم وجاه مخصوص حاسی و تریز قیوستک طشردهنده اولان دیاغ خانه ایله موم خانه
و کورجی قیوستدن طشره قلعه دن بیقان سو ایله صوابیلان جوقوز جوریه بوستان و ارزنجان قیوستدن طشره خندق قیایله؟؟؟؟
کیدن یوله محصل جوریه بوستان و جامع مزبورک حرسنگ شمالا دیوانه محصل اوج قلعه بقال دکان و قیوجیجر حارسوستده اوج دکان کوشکله
ارض روم ناحیهسی قیایلرلندن ملک نام قریه ده مالکافر اولان نصف جفتلگی و ناحیه ترخانده ملک نامه همایون ایله قلیبگم اولان بوزک نام قریه تک محمولات
و مرسوماتی و سوزلنده ماغ ایله حفر و ا حراج ایلدوگم نطق قیوست و لکن اولورسه مملعه مسی و لکنرد مستجافنده غای و غرابه قریلردن احیا ایلدوگم
وزنراقی و الاکلیسا نامان قریه لریک سنده دیوستیت شرطی اوزیه بوز استیون غلال میزیه به ویرلکندن مسکره ایکی قریه دن حاصل اولان محمولات
و مرسوماتی و مملکورات و منقلاقی حسباً لله تعالی و طلباً لرحمة فریق بحر عصیان و ایدواغ غلو و فخران کثیر التضمیر اعنی الحاج جعفر بن ابی بکر عون حق ایله جامع کبیر شریف
مملعه سنده بناسی میسر اولان جامع شریفه وقف و حبس ایلوب و بو اوقاف منگورانه شرط تولینی اولادندن وصالندن پرهیزکاز
و دیندار اولانه مخصوص ایلدیم هر قلیسی پرهیزکاز اولوب شرطی برینه کوروسه سولیک اغباری اُکا اولوب قریه اغبار اولیه و هر کیم اولادندن و غیریدن
غلاف شرط وقف نامه تبدیل و تغیر و یاغود حذر قسملین ایمر اولور ایسه غضب حقه مطهر اولالر وقف نامه ده اولان شرطی سونق برینه کوروسه اعمال ایلرسه مستحقک نفسی و ممالک
عزلیچون جامعلک و اعظم و مغرس و غلطب و انه و مؤذنین و جهل اهل و ظالمین و عسوتنا جماعتی حسی ناصر و حاکم و لایت و حاکم شرع
معین اولشی دخی شرط و قیدلرین ایلدیم و جامعلک عیانا بالله تعالی بر بری بقلورسه تعمیر اولدقجه و عیاق و بریلوب رقبه اولده و هرکیم
جامعه و اوقافه معین اولوب اجرسته جالشورسه معنی لله اولوب دنیادن اخرته ایات ایله کیدد جامع و اوقافنی و کدوس و موموسی
وهللا لله حضرتنه اماتت و یردم الواقع فی اواخر شهر جمادی الاولی سنة احدى و سبعمی و الف من الهجرة النبوية علیه افضل الصلوة و اکمل التحية

Vakfiyenin çevirisi şu şekildedir:

1- VAKFİYE-İ CAMİ' EL- HAC CÂ'FER

1- Cami-i mezburun kıblisinde bina eylediğüm ricalle mahsus hamamı ve Tebriz kapusunun taşrasında olan debbağhane ile mumhane.

2- Ve Gürcü kapusundan taşra-i kaladan çıkan su ile suvarılan çukur çevirme bostan ve Erzincan kapusundan taşra handak kenarıyla aşağıya.

3- Giden yola muttasıl çevirme bostan ve cami-i mezburun haremının şimalen dıvarına muttasıl üç kıta bakkal dükkânı ve kuyumcular çarşusunda üç dükkân köşeleri

4- Ve Erzurum Nahiyesi karyelerinden Mülk nam karyede malikânemiz olan nısf çiftliği ve nahiyeye-i Tercanda mülk name-i hümayun ile temlikim olan Pürk nâm karyenin mahsulü

5- Ve mersumatını ve sınırunda mâlim ile hafr ve ihraç eylediğüm nefit kuyusunu ve mümkün olursa memlehasını ve Micingirt sancağında hâli ve harabe karyelerden ihya eylediğüm

6- Zanzak ve Alakılısa nâman karyelerin senede dimusiniyet şartı üzre yüz İstanbulî gılâl-i mirîye verildikten sonra iki karyeden hâsıl olan mahsulât.

7- Ve mersumatını ve bu mezkûrat ve müteallikatını hasbeten lillâhi Teâlâ ve taleben limerzatihi ğarik-i bahr-i isyan ve ümidvar-ı âfv ve ğufran kesirü't-taksir ağnî el Hâc Cafer (İ)bnî Ebi Bekr

8- Avn-i Hâk ile Cami-i Kebir-i şerif mahallesinde binası müyesser olan cami-i şerife vakf ve haps eyleyüp ve bu evkaf-ı mezkûrata şart-ı tevliyetini evlâdım dan ve ütekamdan perhizkâr

9- Ve dindar olana mahsus ettim her kağsı perhizkâr olup şûrutî yerine getirürse mütevellilik itibarı ana olup karabete itibar olmaya ve herkim evlâ-dımdan ve gayrıdan.

10- Hilâf-ı şart-ı vakıfnâme tebdil ve tağyir ve yahut zarar kasdın ider olur ise Gazab-ı Hakka mazhar olalar eğer vakıfnâmede olan şûrutî mütevellî yerine getürmede ihmâl

11- İderse müstehakkın nasbı ve nâmahallin azlî çün Camiin vaız ve müderris ve hâtib ve eimme ve müezzinin ve cümle ehl-i vazâifini ve umumen cemaatini hasbî nâzır ve hâkim-i vilayet ve hâkim-i şer'

12- Muin olmağı dahi şart ve tekayyütlerin emanet eyledim. Ve Camiin İyazenbillâhi Tealâ bir yeri yıkılırsa tamir olmadıkca vezâyif verilmeyüb rakabe oluna ve herkim

13- Camie ve evkafa muin olup icrasına çalışurse muini Allah olup, dünyadan ahirete iman ile gide cami ve evkafını ve kendümi ve umurimi

14- Ve Cümleî Allah hazretine emanet verdim. El-vâki' fi evahir-i şehri Cümazilulâ senete ihdâ ve sittine ve elf mine'l-hicreti'n-nebeviyeti aleyhi efdalü'l-üs-selâti ve ekmel-u't-tahiyyeti²³.

Vakfiyesi²⁴

Câfer Efendi Vakfî'na ait vakfiye sûreti, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde 582 numaralı defterin 414. sahifesinin 324. sırasında kayıtlıdır. Vakfiye, Evâil-i Muharrem 1061 / 25 Aralık 1650 - 03 Ocak 1651 tarihli olup üç sahifedir. Vakfın mütevellisi Mehmed Çavuş bin Mehmed Bey'in müracaatı ile Anadolu Kadiaskeri Abdurrahman ibn-i Hüsameddin tarafından tanzim ve tescil edilmiştir. Vakfiye, dönemin padişahı Sultan İbrahim tarafından vakıfla ilgili düzenlenen mühimme kaydı ile vakfın şeriyye siciline işlenmiş kaydının bir suretini ihtiva etmektedir.

Erzurum vilayet kâtibi ve hazine mukataacısı olması nedeniyle yüksek bir gelire sahip olan Câfer Efendi, yaptırdığı külliyesi için önemli gelir kaynakları vakfetmiştir. Vakfın evkafı şunlardır. İçerisinde boyahanesi olan Pürk²⁵ Köyü bir tuzlaya ve bir nefit kuyusuna sahipti. Bu köy ve içindekiler padişahın havass-ı hümayunundandır. Câfer Efendi, kurduğu vakıf için, harabe bir hâlde bulunan ve gelir kaydı bulunmayan köyü, bir arzuhâl ile padişaktan kendisine temlik yapılması için talep etmiştir. Sultan İbrahim de 5 Zilhicce 1056/12 Ocak 1647 tarihli bir hatt-ı hümayûn ile Câfer Efendi'nin talebini olumlu karşılamış

23 KONYALI, 1960, s. 194-196. Taş vakfiye kontrol edilerek yazılmıştır.

24 Ümit KILIÇ, "Erzurum'da Câfer Efendi Vakfı", A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.41, Erzurum, 2009, s. 173-183. Makalede Cafer Efendi'nin vakfiyesi ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiştir. Biz de bu makaleden bilgileri özetleyerek ve önemli olan kısımları alarak kullandık.

25 Günümüzde Erzincan / Tercan İlçesi Balıklı Köyü.

ve köyün, haracı ödenmek kaydıyla geri kalan tüm vergilerden muaf olarak kendisine temlik edildiğini bildirmiştir. Harabe hâlindeki köyü onartmış, petrol (petrol) kuyusu işler hale getirilmiş, boyahane çalıştırılmıştır. Câfer Efendi, köyün tüm gelir kaynaklarını cami ve medresenin gerekli ihtiyaçlarını görmek için vakfetmiştir. Hamam, tabakhâne, çevirmeler / sebzelikler, mumhâne, dükkânlar olarak vakfetmiştir. Cafer Efendi'nin vakıf mülkleri şunlardır:

Pürk Köyü	Erzincan /Tercan/Balıklı
Boyahane	Pürk/Balıklı
Neft Kuyusu	Pürk/Balıklı
Hamam	Caminin Güney Sınırı
Tabbakhane	Tebrîz Kapısı
Çevirme	Gürcü Kapısı
Çevirme	Erzincan Kapısı
Mumhane	Tebrîz Kapısı
Dükkân	Kuyumcular Çarşısı
Dükkân	Caminin Bahçe Sınırı
Mülk Köyü /Yarım Çiftlik	Erzurum
Zanzak Köyü Mahsulâtı	Micingert
Alakilise Naman Köyü Mahsulâtı	Micingert

Camiye Vakfedilen Eşyalar:

Rahle ve Mushaf	Süleyman Paşa
Rahle ve Mushaf	Feridun Paşa oğlu Mehmed Paşa
Rahle ve Mushaf	Mahmud oğlu Mehmed
Rahle ve Mushaf	Hasan Kızı Meryem
Otuz Aded Kur'an Cüzü	Câfer Efendi

Dört Adet Bakır Şamdan İki Küçük Şamdan

Altı Büyük Halı	Câfer Efendi
Beş Küçük Halı	Câfer Efendi
Beş Kıta Yayı	Câfer Efendi

Câfer Efendi vakfında kalabalık bir görevli ve çalışan kadrosu bulunmaktadır. Vakfın ana idari unsuru olan mütevellilik görevi vâkıf tarafından Muhsinzâdelerden Mehmed Çavuş bin Mehmed Bey'e verilmiştir. Nazırlık ise vâkıfın kendisinde ve çocuklarında kalmıştır.

Câfer Efendi Vakfında Bulunan Görevliler ve Ücretleri:

Müteveli	7
Nâzır	-
Müderris	10
Vâiz	7
Şeyh	7

Zâkir	3
Mafel Reisi	1
Hafız	1
Cüzhan	1
Noktacı	0,5
İmam	4
Hâtib	2
Müezzin	3
Salâhân	1
Farraş	3
Kâtib	4
Câbi	3
Su Yolcu	2
Dülger	1,5
Mimar	1,5

Vakfın Aydınlatma ve Tefriş Giderleri:

Mescid Yayıması	500
Mum ve Yağ	1200
Balmumu	1800/900
Kandil Yağı	1200
Kubbe Mumları	400

Camide mahfil bölümünde bulunan ve vakfiyenin tanziminden dört ay sonra 22 Nisan – 1 Mayıs 1651 tarihinde yazdırılan vakfiye özeti olarak nitelendiğimiz kitabede, vakfiyede belirtilen evkafa ilaveten Erzurum’a bağlı Mülk Köyü’nden yarım çiftlik ile Micingert Nahiyesi’nden Zanzak²⁶ ve Alakilise²⁷ isimli köylerinin mahsulâtı da eklenmiştir. Ancak bu eklemeye ait taş vakfiye özetinin dışında elimizde bir kayıt bulunmamaktadır. Vâkıf, cami, medrese, çeşme ve diğer vakıf yapıları tamire ihtiyaç duyulduğunda mevcut gelirden harcanmasını, yetmez ise çalışanların ücretlerinden kesinti yapılmasını, o da yetmez ise bir süre ücret verilmemesini, ödemenin sonraya ertelenmesini, bütün bunlar mümkün olmaz ise vakıf gelirlerinin şehirde bulunan fukaraya vakfedilmesini şart koşmuştur²⁸. Vakfiyenin şahitleri arasında Mehmed Vanî Efendi de bulunmaktadır²⁹.

26 Günümüzde Erzurum’un Horasan İlçesine bağlı eski adı Zanzak olan yeni adı Akçataş olan köy bulunmaktadır. Ayrıca Kars/Sarıkarnış’a bağlı eski adı Zaya, şimdiki adı Sırataşlar olan bir köy vardır.

27 Alakilise adıyla anılan iki köy vardır. Bunlardan biri Kars/Sarıkarnış’a bağlı Şehitimin Köyü ile Erzurum/Horasan’a bağlı Yeşildere Köyüdür.

28 KILIÇ, 2009, s. 173-183.

29 KONYALI, 1960, s.196.

HACI MUHAMMED (MEHMED) ÇEŞMESİ (GÜRCÜ KAPI ÇEŞMESİ)

Gürcü Kapı Caddesi üzerinde bulunmaktadır (Foto. 10).

Foto. No.: 10 Genel Görüntüsü

Çeşmenin ayna taşı üzerine yerleştirilen 0.80 x 0.71 m. boyutlarında mermer yazılmış vakfiye özeti niteliğinde bir kitabesi bulunmaktadır (Foto. 11-12).

Foto. No.: 11 Vakfiye Özeti

صاحب الخيرات والحسنات حاجي محمد بن علي عليهما رحمة الباري تحصيل بيت
اشد احتياجلرينه بناء ومن الماء كل شيء حي فحواسي اوزره ابتغاء لمرضاة الله اياز پاشا كچير
يوردي وحواليسندن حنر وديياني بكاراي قرينده بنا ايلديكي حوضه
صواجقندن جاري اولماسنى شرط ايدوب ومدينه مذكوريك خارج سور واطرافنده
حسن قلعه سنده بعضا تعمير وبعضا مجدد اون ايكي وبالجملة التمش عدد چشنه لر بنا ویش
اجراء مياہ ومجدد ايكي مسجد ونمازگاهلر وابدست خانه لر وكنفلر وحسن قلعه سی
صرف ايجون تبريز وكورجی قبولري خارجنده يوز قرق ايكي عدد دکاکين وخان اوده لري
وانبارلر بنا ايلدي امدي وقف اللهدر مرور ايام ايله خيرات مذکورنك بعضيلري تعميره
[احتياج] اولدقه ناظر اولان اهالي محللن تصحيحلرنده اهتمام ايتمز لر ايسه واقف مذکور لعة
سنة (٩) ١١٣ في غره محرم (سجل) استانه ده اناطولی محاسبه سنده متيد خلاصة وقتيه

Mermer üzerine sülüs harflerle yazılmış on satırlık kitabenin çevirisi şu şekildedir;

Foto. No.: 12 Vakfiye Özeti Detay

Kitabenin Çevirisi:

1- Sahibü'l- hayrat ve'l- hasenat Hâcı Muhammed bin Ali aleyhima rahmet ü'l-bârî tahsil-i beyt

2- Eşeddi ihtiyaçlarına binaen “ve min el-mai küllü şeyin hay” fehvası üzere iptiğaen limerdatillahi Ayaz Paşa Güher

3- Yurdi ve havalisinden hafır ve deyyayi pınarı kurbunda bina eylediği havza

4- Savacakdan cari olmasını şart edüp ve medine-i mezkûrin harici sur ve etrafında

5- Hasankalesinde bazen tamir ve bazen müceddeden on iki ve bil cümle altmış adet çeşmeler bina ve beş

6- İcra-i miyah ve müceddeden iki mescid ve namazgâhlar ve abdesthaneler ve kenefler ve Hasankalası

7- Sarf için Tebriz ve Gürci Kapuları haricinde yüz kırk iki adet dekâkin ve han Odaları

8- Ve anbarlar bina eyledi imdi vakfullahtır mürur-i eyyam ile hayrat-i mezkurenin bazıları ta'mire

9- Oldukta nazır olan ahali-i mahallin tashihlerinde ihtimam etmezler ise vakıf-ı mezkûr lanete

10- Fi sene 113(4) ğurre-i muharrem cild Asitanede Anadolu muhasebesinde mukayyed hülase-i vakfiyye

Türkçe Anlamı:

1- Bu çeşmeyi yaptıran, hayır ve iyilikler sahibi Hacı Muhammed ibn-i Ali'dir. Allah'ın rahmeti onların üzerine olsun.

2- Büyük ihtiyaçlardan dolayı ve «her şeyin sudan yarattık» hükmünce Allah'ın rızasını kazanmak gayesi ile Ayaz Paşa Güher

3- Yurdu ve havalisinde yer kazarak elde ettiği suyun Deyya-ı pınar yakınında yaptırdığı

4-Savacaktan akmasını şart koşarak ve adı geçen şehrin sur dışında ve etrafında

5- Hasan Kalesinde bazısını tamir ettirdiği ve bazısını yeniden yaptırdığı 12 ve toplam 60 adet çeşmeler yaptırdığı, ayrıca 5 de,

6- Su mecrası yaptırmış ve yeniden 2 mescit, namazgâhlar ve abdesthaneler ve tuvaletler yaptırmıştır.

7- Gelirleri bunlara ve Hasan Kale'deki evkafına sarf edilmek üzere Erzurum'da Tebriz ve Gürcü Kapılar dışında 142 adet dükkân ve han odaları,

8- Ambarlar da yaptırmıştır. Zaman geçtikçe vakfedilen bu hayır ve içti-mai yardım müesseseleri tamire (muhtaç)

9- Olursa o civardaki halkın hepsi bunlara nezaretle ve kontrole mükelleftir. Bunu yapmazlarsa vâkıfın laneti (onların üzerine olacaktır).

10- (Bu taşta yazılanlar) Evkaf İdaresi'ndeki Anadolu Muhasebesinde kayıtlı bulunan vakfiyesinde hülâsa edilmiştir. (Hacı Muhammed evkafını) M.1723 yılında tesis etmiştir.

Vakfiyesinin bir özetini çeşme taşına yazdıran Hacı Muhammed, Kayserili Mahmud'un oğlu Ali'nin oğludur. Kitabede verilen bilgiler ile vakfiyesindeki bilgiler dikkate alındığında Hacı Muhammed Ağa'nın Erzurum'da pek çok çeşme, abdesthane, tuvaletler gibi su ile ilgili hayır müesseseleri tesis ettiği gibi mescid ve namazgâhlar da inşa ettirdiği anlaşılmaktadır. Bunların yaşatılabilmesi için ise çok sayıda dükkân ve han odası vakfetmiştir.

Vakfiyesinin bir özetini çeşme taşına yazdıran Hacı Muhammed, Topthane Mescidi'ni inşa ettiren Abdülmennânzâde Hacı Osman bu eserini 1090 H.- 1679 M. yılında gerçekleştirmiştir. Kayserili Mahmud oğlu Ali oğlu Hacı Muhammed Ağa, Hacı Osman'ın yaptırmış olduğu tesislere birçok gelir vakfetmiştir. Vakfiyede yapılan mescit ve çeşmeler hakkında şu ifadeler zikredilmiştir: "Hacı Osman Erzurum şehrinin suru dışında Şabhanenin üstünde Tebriz kapısı diye bilinen kapının yanına bir mescid yaptı. Yine sur dışında Gürcü kapısı adıyla bilinen kapının yanında ve hamamın yakınında başka bir mescid daha yaptı. Ve şehrin dışında birçok yerlerde çeşmeler akıttı."³⁰ Kitabede verilen bilgiler ile vakfiyesindeki bilgiler dikkate alındığında Hacı Muhammed Ağa'nın Erzurum'da pek çok çeşme, abdesthane, tuvaletler gibi su ile ilgili hayır müesseseleri tesis ettiği gibi mescit ve namazgâhlar da inşa ettirdiği hem bu çeşmenin kitabesinden, hem de vakfiyesinden anlaşılmaktadır. Bunların yaşatılabilmesi için ise çok sayıda dükkân ve han odası vakfetmiştir. Günümüzde yaptırdığı çeşmeleri net bir şekilde tespit etme imkânımız ne yazık ki mümkün değildir. Sadece tanıttığımız çeşmenin Hacı Muhammed'e aidiyeti kesindir³¹.

Çeşme enine dikkörtgen boyutlarında sivri kemerli olarak yapılmıştır. En üstteki profilli saçak silmelerinin altında iki sıra mukarnas dizisi yer almaktadır. Çeşmenin her iki yanını oluşturan blok taşlar üzerine kemer örülmüş ve kemer kilit taşı üzerine bir palmet motifi işlenmiştir. Aynataşı üzerine yerleştirilen 0.80 m. x 0.71 m. boyutlarında mermere yazılmış vakfiye özeti niteliğindeki kitabe hemen dikkati çekmektedir. Kitabenin altında çeşme taşı için yapılmış niş bulunmaktadır. Bu nişin kitabeye yakın olması, kitabenin alt satırına büyük ölçüde zarar vermiştir. Son onarımda tas yeri kapatılmıştır. Alt bölümü iri blok taşlardan inşa edilen çeşme önceleri iki lüleye sahipken, son-

30 KONYALI, 1960, s. 165, 260.

31 Hüseyin YURTTAŞ, XVIII. Yüzyıl Vakfiyelerinde Erzurum ve Bir Vakfiye Örneği, Erzurum, 2001, s.153; Hüseyin YURTTAŞ-Haldun ÖZKAN, Tarihi Erzurum Çeşmeleri Ve Su Yolları, Erzurum, 2002, s.101-104.

radan şehir şebekesine bağlanmış, son onarımda ise üç lüleden yer suyu akıtılmıştır. Tekne kısmı çeşme ile aynı taştan yapılmış olup, toprağa gömülüdür³².

Erzurum çeşmeleri içerisinde, vakfiye özeti şeklinde verilen mermer kitabesi ile ayrı bir yere sahiptir. Vakfiyede belirtilen vâkıfın lanetine uğramamak için ilgililere sorumluluk yüklenmiştir. Çeşme düzgün bazalt kesme taştan yapılmıştır. Yer suyu akmaktadır. Çeşmeye, Ahmet ve Süleyman Yurttaş'a ait tapulu yer suyu bağlanmıştır.

Hacı Muhammed Ağa'nın yaptırdığı çeşmelerin yerlerini, ne kadar lüle suyun verildiğini, bu hayır yapılarının yaşatılmasının sağlanabilmesi için vakfedilen malların neler olduğunu vakfiyesinden öğrenebilmekteyiz. 13 varak olarak düzenlenen vakfiyenin her sayfasında 11 satır bulunmaktadır. Nesih hatla yazılan belgede 13. varak boştur. Vakfiye 1134 H.- 1721-22 M. senesinde düzenlenmiştir. Erzurum Arkeoloji Müzesinde 2838 numara ile kayıtlıdır. Vakfiye özetinde olmayan, ancak vakfiyesinde bulunan bazı ayrıntılar şöyledir³³:

Vakfettiği taşınmazlar şunlardır:

Karaköse Mahallesi'nde bulunan Boyahaneyi, Tebrizkapı dışında 24 adet dükkân, Tebrizkapı iç tarafında, meydanın dört bir tarafındaki 50 adet dükkân, Tebrizkapı iç tarafında, yukarıdaki dükkânların karşısında altlı, üstlü 22 odayı içine alan han,

Erzurum'u çevreleyen dış surlar önündeki hendek içinde ahır ve ahır üzerindeki 23 oda, dükkânlar üzerinde 11 oda, Tebrizkapı üzerinde 1 oda, Gürcükapı'da 10 adet dükkân, Gürcükapı dışında hamam, Gümüşlü Kümbet yakınında Rehdardamı, Hasankale'de 4 taş ambar ve üzerinde 3 oda, 1 eyvanı, Hasankale'de ambarlara bitişik 5 oda, 1 mutfak, 1 kiler, 1 hamam, 1 bahçe, 1 ahır, 1 merak, üstte 3 oda, 1 eyvan, 1 devehane, Hasankale'de devehane üzerinde 1 mutfak, 1 oda ve 1 kiler, Hacı Muhammed Ağa vakfettiği gayrimenkullerin geliri ile Gürcükapı dışında 1 mescit ile Tebrizkapı dışında Şebhane'nin üstünde 1 mescit olmak üzere 2 mescit yaptırmıştır. Gürcükapı dışındaki mescidin hangisi olduğu tespit edilememiştir. Ancak Tebrizkapı dışında Şebhane üstünde olduğu ifade edilen mescit günümüzdeki Şafiiler Camii olarak anılan yapıdan başkası değildir. Caminin altında sıralanan 6 kemer gözlü Şabakhane Çeşmeleri Erzurum'un en meşhur sularındandır. İnşa ettirdiği mescitlerde görev yapacak kişilerin ücretlerini ve hangi işle meşgul olacaklarını belirtmiştir.

Erzurum'un güneyindeki Palandöken dağ sırasının eteklerinden çıkan suları, kendi yaptırdığı pöhrenlerle (künk) yani su borularıyla şehre getirmiş, suların nerelerde akıtılacağını da açıkça belirtmiştir. Lüle olarak belirtilen

32 YURTTAŞ- ÖZKAN, 2002, s.101-104; YURTTAŞ- ÖZKAN- KÖŞKLÜ-VD, 2008, s.232-234.

33 YURTTAŞ, Hüseyin; XVIII. Yüzyıl Vakfiyelerinde Erzurum ve Bir Vakfiye Örneği, Erzurum, 2001. Kitapta ilgili 103-107 sayfalardan faydalanılmıştır.

çeşmelerin, XVIII. yüzyıl Erzurum’unda ihtiyaç duyulan yerlere akıtıldığı anlaşılmaktadır. Bu ifadelerde günümüzde kullanılmayan yer adlarının belirlenmesi, şehir dokusu açısından önemlidir. Suları götürüldüğü yerler ve lüle sayıları şöyledir:

- Kızılyokuş üstünde 1 lüle,
- Ağzıaçık denilen yerde yol ve harmanların üstünde 1 lüle,
- Deveboynu yakınında, Hatun Çeşmesi’nde 2 lüle,
- Rehdarlar damı hizasında 3 lüle, 2 tuvalet,
- Gülahmet Çarşısına varan Pasin yolu üstünde tarla başında 1 lüle,
- Gümrük yakınında, tarla başında 1 lüle,
- Gümrük yakınında Molla Mustafa’nın kapısında 1 lüle,
- Topdağı taraflarında, Yeni Mahalle’de üç yerde birer (3) lüle,
- Poşa Mahallesi’nde Deliler Konağı yakınında 2 lüle, 2 tuvalet,
- Soğukçermik yolu üzerinde iki yerde 2 lüle,
- Soğukçermik Köprüsü’nün başında 2 lüle,
- Yeni Mahalle’de iki yerde 3 lüle,
- Nazır Kâtibi Mektebi yakınında 1 lüle,
- Kazancılar içinde 1 lüle,
- Tüfekçi Ömer’in kapısında 1 lüle,
- Tüfekçi Ömer’in kapısında, Derviş Ağa’nın yaptırdığı abdesthaneye ve tuvaletlere 7 küçük lüle,
- Kasım Paşa Mahallesi’nde Cami yakınında 2 lüle,
- Perioğlu Muhammed Ağa’nın evi yakınında 1 lüle,
- Yorgazade Muhammed Ağa’nın evi yakınında 1 lüle,
- Nezaret Konağı kapısında 1 lüle,
- Gümrük Kapısı’nda 2 lüle.
- Molla Abdullah Camii yakınında Kefere Mahallesi’nde 1 lüle,
- Pervizzade hanı yakınında, Köprübaşında 1 lüle,
- Hacı Mustafa’nın bostanı yakınında 1 lüle,
- Kân yolu üzerinde iki yerde birer (2) lüle,
- Şeyhkendi Yolu üzerinde 1 lüle,
- Çiftlik yolu üzerinde 1 lüle,
- Çukur Pınar’da 3 lüle,

Dere Mahallesi'nde, sabunhane yakınında 1 lüle,
Darağacı Mahallesi'nde Nazmelikoğlu'nun bahçesi duvarında 1 lüle,
Gülahmet Çarşısı yakınında, Kemhanoğlu Camii yakınındaki abdesthane-
de 4 küçük lüle,
Namervanizadelerin kapısı eve Camii yakınında 2 lüle,
Habib Efendi Mahallesi'nde Kumasori İbrahim Efendi'nin kapısı yakı-
nında 1 lüle,
Habib Efendi'nin sabunhanesinden yukarı, dere başında 1 lüle,
Yoğu Hacı Ağa'nın evinden yukarı, dere başında 1 lüle,
Recep Efendi'nin kapısı yakınında 1 lüle,
Hasan-i Basri Mahallesi'nde 1 lüle,
Lazoğlu Hacı Hüseyin'in evi yakınında 1 lüle,
Sarı Hacı Dervişin evi yakınında 1 lüle,
At Meydanında, dükkânlar önünde 2 lüle,
Yeniden yaptırılan Şebhanede 10 lüle,
Pasin Kazasındaki Şin isimli köyde 2 lüle.

Vakfiyede belirtildiği üzere Erzurum'un çeşitli yerlerinde toplam 67 büyük lüle, 11 küçük lüle su akıtılmıştır. Ayrıca 1 abdesthane, 4 tuvalet yaptırmıştır. Suların akıtıldığı yerlerde mutlaka çeşmenin bulunduğunu, yine vakfiyede geçen "...diğer çeşmelerin su yollarıyla, binaları..." ifadesinden anlaşılmaktadır. Bu çeşmelerin büyük bir kısmı günümüzde mevcut olmalıdır. Anacak vakfiyede bahsedilen yerler tam olarak belirlenemediği için, Hacı Muhammed tarafından yaptırılan çeşmelerin hangileri olduğunu da belirlememiz mümkün olmamıştır. Bazı çeşmelerin ayaklarının, vakfiyede belirtilen yerlere akıtılması istenmektedir. Çeşmenin ayağının akıtıldığı yerlerde ya bostan veya bahçe bulunmaktadır. Böylece suyun her damlası değerlendirilmekte, insanların ve hayvanların istifadesine sunulduktan sonara, boşa akan su, sulamada değerlendirilmektedir. Çeşmelerin ayaklarının akıtıldığı yerler, Erzurum'da yerleşimin bittiğine, tarla ve bostanların başladığına işaret etmektedir³⁴.

Sonuç olarak, taş vakfiyeler Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemi içerisinde değerlendirilen diğer vakfiyelere göre daha kalıcı, vâkıfın konuya gösterdiği önemi ve vakfin devamlılığını sağlayan korunması gereken çok önemli belgelerdir³⁵. Vakfiyenin aslı ile özeti birlikte değerlendirildiğin-

34 YURTTAŞ, 2001, s. 104-107.

35 Konu ile ilgili diğer örnekler için bkz. Ziya KAZICI, İslâm Müesseseleri Tarihi, İstanbul, 1996, 187-188; Gönül CANTAY, "Türkler'de Vakıf ve Taş Vakfiyeler", XI. Vakıf Haftası Kitabı, Ankara, 1994, 147- 162; Abdülhamit TÜFEKÇİOĞLU, "Medeniyet Tarihimizde Taş Vakfiyeler", Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 1, Van, 2000, 33-52.

de daha sağlıklı bilgiler elde edilmektedir. Caferiye Camii vakfiyesi ve cami mahfilinin kuzey duvarı üstüne nesih yazı ile Türkçe olarak 14 satır hâlinde yazılan vakfiye özeti ile Hacı Muhammed Ağa Çeşmesi vakfiyesi ve ayna taşı üzerine sülüs harflerle mermere yazılmış on satırlık vakfiye özeti bu hususta verilebilecek Erzurum'da bulunan iki güzel örneği teşkil etmektedir. Yakutiye Medresesinin ise asıl vakfiyesi elimizde olmadığından kapsamı bilemiyoruz. Taş vakfiye özetinde yer alan bilgilerin de az oluşu belirsiz noktaların tamamlanabilmesi hususunda yeterli değildir. Buna rağmen bölgenin tarihi-coğrafyası, eski adları, vakfa bağışlanan gayrimenkullerin neler olduğunun özetle bildirilmesi ve taş vakfiye özetinin varlığını yaklaşık 700 yıldır koruyabilmiş olması açısından son derece önemlidir.

Kaynaklar

- CANTAY, Gönül; “Türkler’de Vakıf ve Taş Vakfiyeler”, *XI. Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara, 1994, s. 147- 162.
- EVLİYA ÇELEBİ; *Seyahatname*, C.1-2, İstanbul,1993.
- KAZICI, Ziya; *İslâm Müesseseleri Tarihi*, İstanbul, 1996.
- İPŞİRLİ, Mehmet; “Buk’a” Mad., *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul 1992, s. 386-387.
- KILIÇ, Ümit; “Erzurum’da Câfer Efendi Vakfı”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.41, Erzurum, 2009, s.173-183.
- KONYALI, İ. Hakkı; *Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960.
- ÖZKAN, Haldun; “Erzurum Caferiye Külliyesi ve Restorasyonları”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S.34, Erzurum, 2015, s. 46-81.
- TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit; “Medeniyet Tarihimizde Taş Vakfiyeler”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: I, Van, 2000, s. 33-52.
- ÜNAL, Rahmi Hüseyin; *Erzurum Yakutiye Medresesi*, Ankara, 1993.
- YURTTAŞ, Hüseyin – ÖZKAN, Haldun – KÖŞKLÜ, Zerrin vd.; *Yolların, Suların ve Sanatın Buluştuğu Şehir Erzurum*, Erzurum, 2008.
- YURTTAŞ, Hüseyin - ÖZKAN, Haldun; *Tarihi Erzurum Çeşmeleri Ve Su Yolları*, Erzurum, 2002.
- YURTTAŞ, Hüseyin; *XVIII. Yüzyıl Vakfiyelerinde Erzurum ve Bir Vakfiye Örneği*, Erzurum, 2001.

